

100 Soruda Sarıkamış Harekâtı

Tuncay Ögün

Rumuz Yayınevi, İstanbul, 2019, 291 sayfa, ISBN-978-605-5112-93-6.

Yenal ÜNAL*

Yakın dönem Türk tarihinin en önemli askeri harekâtlarından biri olan Sarıkamış Harekâtı, 22 Aralık 1914-6 Ocak 1915 tarihleri arasında büyük ümitlerle gerçekleştirilmiş, üç hafta kadar sürmüş ve büyük kayıplarla neticelenmiştir. Literatürdeki mevcut bilgilerin aksine Kafkas Cephesinde aslında ilk saldırı girişimi Ruslardan gelmiştir. Bu nedenle Türk ordusunun Kafkasya içlerine kadar ilerlemesini ve bu coğrafyadaki Müslüman nüfusu ayaklandırmasını istemeyen Ruslar, sınırları aşarak askeri manevrayı ilk başlatan taraftır. Bu az bilinen ama son derece önemli bir doğrudur. Harekâtın ilk günlerinde, 3. Ordunun başarıları, Rus kuvvetlerinden çok daha yüksekti. Fakat ağır kış koşulları karşısında ordu, mevcudunun, silahlarının, taşıt araçlarının ve toplarının büyük bir bölümünü kaybetmiştir. 9. Kolordu Komutanı Ali İhsan Paşa ve karargâhı esir düşmüştür. Sonradan 3. Ordu Komutanlığına kadar yükselmiş olan Hafız Hakkı Paşa, tifüse yakalanmış kısa bir süre sonra da vefat etmiştir. Başkomutan Vekili Enver Paşa, geri çekilme harekâtı sırasında bir aralık büyük bir bunalıma girmiş ve Türk ulusundan özür dileyen vasiyetnamesini yazmıştır.

Sarıkamış Harekâtı ve bu harekâtın neticeleri hakkında bugüne kadar birçok bilimsel yayın gerçekleştirilmiştir. Ancak bu yayınların büyük bir bölümü Sarıkamış'ta yaşanan olayları sıhhatli bir

* Doç. Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yenalunal@yahoo.com.tr.

biçimde analiz etmek ve bilimsel bir yöntemle ele almaktan mahrum kalmıştır. 90 bin Türk askerinin tek bir kurşun atmadan donarak öldüğü ve Enver Paşa'nın, harekâtın başarısız olmasında yegâne kabahatli şahıs olduğu türünden bilgiler hâlâ bazı yayın organlarında hakikatmiş gibi anlatılmaya devam edilmektedir. Sarıkamış harekâtı hakkında bilinen ezberler sürekli yinelenmektedir. Ancak bu nevi bilgilerin yeni yapılan bilimsel araştırmalarla birlikte hiçbir bilimsel değer taşımadığı da bu noktada ifade edilmelidir. Bu konuda akademik düzeyde incelemelerde bulunan tarihçilerin ortaya koyduğu en yeni bilimsel araştırma sonuçları, literatürde var olan birçok bilgiyi yanlışladığı gibi, Sarıkamış Harekâtı hakkında doğru bilinen birçok bilginin de hatalı olduğunu ortaya koymuştur.

Bu araştırmacılarından biri olan Prof. Dr. Tuncay Öğün, akademik çalışmaları sırasında yüksek lisans tezi olarak "*Osmanlı-Rus Harplerinde Sarıkamış ve Sarıkamış Kasabasının Ortaya Çıkışı*"; doktora tezi olarak "*Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi İzaesi*" başlıklı konuları üzerine araştırmalar yapmıştır. Bu tezler dışında Sarıkamış Harekâtı hakkında birçok makale kaleme alan Öğün'ün konuya ilişkin en yeni çalışması "*100 Soruda Sarıkamış Harekâtı*" Rumuz Yayınevi tarafından Kasım 2019 tarihinde okuyucuların hizmetine; bilim çevrelerinin ise tenkidine sunulmuştur. Toplam 291 sayfadan müteşekkil olan eser, soru cevap şeklinde düşünülmüş ve Sarıkamış Harekâtına ilişkin can alıcı yüz soruya en yeni bilimsel bilgiler çerçevesinde yanıt vermeye çalışmıştır.

Öğün'ün, eserine sunuş yazısı Sarıkamış Dayanışma Grubu Kurucu Başkanı Dr. Bingür Sönmez tarafından yazılmıştır. Akabinde yazar konuyu açıklayıcı, son derece sade bir önsöz kaleme almıştır. Soru-cevap şeklinde tasarlanan eser kaynakça hariç sekiz bölümden oluşmuştur. "*Savaşa Giden Süreç*" başlığı altında ilk dokuz soruya (s. 15-34) cevap aranmıştır. "*Türkiye'nin Savaşa Katılması*" başlığı altında 10-14 arasındaki sorular (s. 35-49); "*Türk-Rus Savaşı'nın Başlaması*" başlığı altında 15-19 arasındaki sorular (s. 51-63), "*Sarıkamış Harekâtının Hazırlık Aşaması*" başlığı altında 20-36 arasındaki sorular (s. 65-108), "*Sarıkamış Muharebeleri*" başlığı altında 37-59 arasındaki sorular (s. 109-166), "*Sarıkamış'ın Neden Olduğu Kayıplar*" başlığı altında 60-68 arasındaki sorular (s. 167-190), "*Sansür ve Kara Propaganda*" başlığı altında 69-80 arasındaki sorular (s. 191-228), "*Esaret*" başlığı altında 81-100 arasındaki sorular (s. 229-278) yer almıştır. Arzu eden okuyucuların daha ayrıntılı bilgiye erişebilmeleri amacıyla eserin sonuna oldukça zengin ve seçkin bir kaynakça da eklenmiştir.

Çalışmanın soru-cevap şeklinde hazırlanması okuyucu açısından bazı faydalar sağlamıştır. Özellikle konuyla alakalı can alıcı bazı sorulara sahip olan ve bütün eseri incelemek istemeyen okurlar içindekiler kısmından merak ettikleri bölümlere rahatlıkla erişebilme imkânı yakalamaktadırlar. Bu yönüyle eser ansiklopedik tarzda bir hizmet de sunmaktadır. Diğer taraftan konunun uzmanı tarihçinin yılların birikimi belgeler ışığında ve toplumu gözlemlene faaliyetlerinin sonucunda tespit ettiği sorular kitabı inceleyecek araştırmacıların aynı zamanda düşünmelerine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla eserin bu biçimde oluşturulmuş olması akademik kimliğinin ötesine geçerek çok daha geniş halk kitlelerine hitap etmesine katkı sağlamıştır. Ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören bir gencin bu eseri aynı anda hem

düşünerek hem de anlayarak okuması zor değildir. Bu nedenle eserin kurgusunun iyi planlandığı ifade edilebilir.

Bir kitap çalışmasında en az eserin ve eserin içindekiler kısmının planlaması kadar önemli olan bir unsur daha bulunmaktadır. Bu unsur kitapta kullanılan dil-üslup özelliği ve okuyucuyla paylaşılan bilgilerin bilimsel olup olmadığı konusudur. Türk tarihçiliğinin gözden ırak tutulmakla birlikte en önemli meselelerinden biri dil-üslup sorunudur. Tarih kitaplarının genel itibarıyla sıkıcı bulunmasının temel nedeni tarihin ya da tarihi bilgilerin sıkıcı olmasından kaynaklanmamaktadır. Esas mesele, o bilgileri yorumlayan tarihçinin bilgileri okuyucuya aktarımı sırasında güçlü bir üsluba sahip olup-olamamasında yatmaktadır.

Kanaatimizce Prof. Dr. Tuncay Öğün, bu eserinde oldukça diri bir üslubu yakalamayı başaramamıştır. Kitabın genelinde örneğin önsözün üçüncü paragrafında olduğu gibi bazı küçük yazım yanlışları yapılmakla birlikte, eserde yakalanan dil ve üslup özelliği, çalışmanın oldukça rahat ve anlaşılır bir şekilde okunmasına katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle eserin önemi daha da artmaktadır. Çünkü üslup, bir eserin hızlı ya da yavaş okunmasında etkili olmakla birlikte tarihçilik adına en büyük önemi, zor konuların anlaşılabilirliğine büyük katkılar sunmasında yatmaktadır. En yeni araştırmalarla elde edilen bilgilerden yola çıkılarak hazırlanan bu eserde Sarıkamış Harekâtının nedenleri, harekâtın gelişimi ve sonuçları analiz edilmiştir. Eserde verilen bilgilerden hareketle şu özeti yapmak mümkündür: Sarıkamış Harekâtı, Türkler açısından büyük bir hezimetle sonuçlanırken Osmanlı Devleti'nin müttefikleri konumunda bulunan Alman ve Avusturya kuvvetleri için beklenenin ötesinde faydalar sağlamıştır. Sarıkamış Harekâtının en başından itibaren Almanların en önemli beklentileri, olabildiğince fazla Rus kuvvetini ve askerini Kafkas cephesinde tutarak, Alman-Avusturya cephesinin yükünü hafifletebilmektir. Türk ordusunun bu cesur kuşatma harekâtı, Rusları derin bir endişe sevk etmiş olduğundan Sarıkamış yenilgisinden sonra da Kafkas cephesindeki kuvvetlerini sürekli takviye etmek zorunda bırakmıştır. Türk ordusu savaşı kaybetmiş olmakla birlikte, savaş yılları boyunca Alman ve Avusturya birliklerini ciddi manada rahatlatarak şekilde, Rus kuvvetlerini Kafkas Cephesinde tutmuştur.

Bu harekât sırasında 3. Ordunun çok büyük kayıplara uğramış olması Anadolu'yu muhtemel bir Rus istilâsına karşı büyük ölçüde savunmasız bırakmıştır. Ancak Ruslar elde ettikleri başarının kazanımlarını toplamak hususunda pek de aceleci davranmadılar. Bu noktada şu bilginin altını çizmekte de fayda vardır. Sarıkamış Harekâtı sırasında Türkler kadar olmasa bile Rus silahlı kuvvetleri de ağır kayıplara uğramıştır. Ruslar, harekâtın yarattığı korku ve endişe nedeniyle bundan sonra daha temkinli hareket etmeye başlamış, çok güçlü oldukları dönemlerde bile aşırı hareketlere teşebbüs etmekten kaçınmışlardır. Oysa savaşın başından en başından beri Ruslarla işbirliği içerisinde hareket eden Anadolu'daki Ermeni çeteleri, Ruslar kadar temkinli hareket etme gereğini duymamışlardır.

Sarıkamış yenilgisini fırsat bilen Ermeni çeteleri, Osmanlı topraklarında bağımsız bir devlet kurmak amacıyla birçok yerde isyan faaliyeti ortaya koyarak Türk ordusunu cephe gerisinden tehdit etmeye ve

bu hareketleriyle Rus ordusunu Anadolu'ya girmeye teşvik etmeye başlamışlardır. Özellikle 1915 yılı Nisan ayında Van vilayetinde başlayan isyanın tehlikeli boyutlara ulaşması üzerine Ruslar, uygun ortamdan yararlanarak Gönüllü Ermeni birliklerinin öncülüğünde sınırı geçip kuzeyde Tahir Geddiği-Horasan çizgisine, güneyde ise Malazgirt-Van doğrultusunda ilerleyerek buraları işgal etmişlerdir. Rus-Ermeni işbirliğinde gerçekleştirilen isyan ve işgallerin, bu cephedeki Türk kuvvetleri ile yöre halkının can güvenliğini ciddi surette tehdit etmeye başlaması üzerine Osmanlı Hükümeti, 27 Mayıs 1915 tarihinde Sevk ve İskân Kanunu'nu çıkararak Ermenileri güney vilayetlerine tehcir etmek zorunda kalmıştır. Böylece Sarıkamış yenilgisi doğrudan olmasa bile dolaylı olarak Ermeni tehcirinin önemli nedenlerinden birisi olmuştur.

Sarıkamış yenilgisinden sonra bir daha eski gücüne ulaşamayan Osmanlı ordusunun bu zaafından yararlanmak isteyen Ruslar, 1916 yılı Ocak ayı başlarında yeni bir taarruz başlatarak Erzurum, Bitlis, Trabzon vilayetleri ile Erzincan sancağını da ele geçirdiler. İki yıl kadar düşman işgalinde kalan bu bölge ahalisi, çok büyük can ve mal kayıplarına uğramıştır. Ruslardan destek gören Ermeni çetelerinin vahşet tarzında gelişen saldırıları sırasında pek çok masum insan hayatını kaybederken, yaklaşık olarak 1.5 milyon insan da yurdunu terk ederek Anadolu'nun daha iç bölgelerine göç etmek zorunda kaldı. Ordunun nesnel ve moral kayıplarına, savaşılan bölgenin Türk ve Müslüman halkının kayıplarını da eklemek gerekmektedir. Birçok köy, yakılmış ve harap edilmiştir. Halk, Rusların ve en çok Ermenilerin zulmünden korkarak varını yoğunu geride bırakıp, Erzurum doğrultusunda göç etmeye koyulmuştur. Böylece Hristiyanı ve Müslümanı bölge nüfusunun çoğunluğu ya hayatını kaybetmiş ya da yaşadığı yerlerden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bazı tahminlere göre bütün bu olaylar sonucunda bölge nüfusu % 75 oranında azalmıştır. İşgal sırasında büyük bir tahribata uğrayan bölgenin geçim kaynağı, büyük ölçüde insan gücüyle yapılan tarımsal faaliyetlere bağlı olduğundan Sarıkamış yenilgisi, savaştan önce de ekonomik durumu çok iyi olmayan doğu vilayetlerinin iyice fakirleşmesine neden olmuştur.

Sarıkamış yenilgisinin siyasal düşünce alanında da önemli etkileri oldu. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin adeta resmî bir ideoloji olarak benimsemiş olduğu Türkçülük fikri, savaştan önce yurt genelinde oldukça geniş bir taraftar kitlesi bulmuştu. Esir Türk illerini Çarlık Rusya'sının boyunduruğundan kurtararak Türk birliğini sağlama arzusu, özellikle genç kuşağın kutsal ülküsü haline gelmişti. Savaş başladığında, Turan idealini gerçekleştirmek isteyen birçok genç, Ruslara karşı savaşmak üzere gönüllü olarak Kafkas cephesine koşmuştur. Ancak büyük idealler uğruna başlatılan Sarıkamış Harekâtının ağır bir yenilgiyle sonuçlanması, birçok insanın hayallerini yıkmış oldu. Sarıkamış Harekâtının başarısız olması, Kafkas Dağlarının ötesindeki Turan idealini de söndürmüştür. Turan ideali Allahuekber Dağının soğuna görülmüştür. Sarıkamış yenilgisi ve ardından yaşanan gelişmeler, Rusya'nın, daha çok Türklerle meskûn olan topraklarını kaybetmek niyetinde olmayan bir devlet olduğunu teyit etmiştir. Rusya'nın bu gücü ve bakış açısı karşısında Milli Mücadele yıllarında Türkçülük fikri, yerini büyük ölçüde Anadolu coğrafyasını muhafaza ve müdafaa etmek için çaba harcayan liderler öncülüğünde, Türk milliyetçiliği mefkûresine dönüşmüştür.

I. Dünya Savaşı'nın iki yıl kadar uzamasına neden olan Çanakkale cephesinin açılmasına da vesile olan Sarıkamış Harekâtı, etkisini sadece Kafkas cephesinde değil savaşın genel seyri üzerinde de hissettirmiştir. Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nikola, 2 Ocak 1915 tarihinde Londra'ya gönderdiği bir telgrafla müttefiklerinden şu şekilde yardım talep etmişti: “*Telefonları ve telgrafları işlemez hale getiren dondurucu kış, Türk ordularını durduramıyor. Bakü petroleri ve Hindistan yolunun, Türk-Alman müttefiklerinin eline geçmesi tehlikesi vardır. İkinci bir cephe açılarak, Türk ordularının durdurulmasını dilerim.*” Aynı gün İngiliz Askerî Başkanı Lord Kitchener, Türklere karşı bir harekâta girişmek üzere gerekli hazırlıkların yapılacağına dair Grandük'e teminat verdi. Böylece 1914 yılı Eylül ve Kasım aylarından beri Çanakkale'de bir cephe açmayı düşünen İtilaf Devletleri, 1915 yılı Şubat ayı ortalarında denizden Çanakkale Boğazı'na saldırarak burada yeni bir cephe açtılar. İtilaf Devletlerinin bu cepheye büyük kuvvetler göndermesi müttefik Alman ve Avusturya kuvvetlerinin yükünü daha da hafifletmiştir.

Yakın dönem Türk tarihinin en müessif hadiselerinden biri olan Sarıkamış Harekâtıyla ilgili olarak üzerinde durulması gerek bir başka nokta daha bulunmaktadır. Sarıkamış Harekâtının macera olduğu ve bir maceraperest olan Enver Paşa'nın bu harekâtle sadece Almanların ve Avusturya'nın Avrupa cephesindeki yükünü hafifletmek uğruna, 90 bin askeri Sarıkamış dağlarına gömdüğüne dair ülkemizde yanlış fakat yaygın bir görüş vardır. Oysa döneme tanıklık eden güvenilir Türk ve Rus kaynakları Sarıkamış'ta şehit düşen asker sayısının 90 bin değil, 30 bin civarında olduğunu göstermektedir. Bu görüş büyük ölçüde, İttihatçılar ve dolayısıyla Enver Paşa aleyhine adeta bir karalama kampanyasının başlatıldığı mütareke döneminde yazılan eserlerin etkisiyle oluşmuştur. Sarıkamış Harekâtı'na 9. Kolordu Kurmay Başkanı olarak katılan Şerif Köprülü'nün, Enver Paşa'ya karşı duyduğu husumetin etkisinde kalarak yazdığı anıları, Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı'nı karalama kampanyasının öncülüğünü yapmıştır. Sarıkamış yenilgisinin geniş halk kesimleri tarafından öğrenilmesi, harekâta 9. Kolordu Kurmay Başkanı olarak katılan Köprülü Şerif İlden Bey vasıtasıyla olmuştur. Keza Sarıkamış bozgunundan sonra savaş bitinceye kadar bozgun haberi hakkında tek bir satır bile yazılamamıştır. Uygulanan katı sansür nedeniyle Türk halkı Sarıkamış yenilgisini savaş bittikten sonra öğrenebilmiştir. Şerif Bey, Sarıkamış'a dair görüşlerini önce İstanbul'da çıkan Akşam gazetesinde “*Sarıkamış*” başlığı altında bir yazı dizisi olarak hazırlamıştır. Bu yazılarla birlikte Türk milleti Sarıkamış'tan haberdar olabilmıştır.

Sarıkamış Harekâtı'nın üzerinden 105 yıl gibi uzun sayılabilecek bir zaman geçtiği için bugün bu harekâtı, mütareke günlerindeki duygusal ortamın etkisinde kalmadan daha gerçekçi olarak değerlendirmek gerekmektedir. Böyle bir değerlendirme yapıldığında Sarıkamış Harekâtının yiyecek, kışlık donanım ve ulaştırma hizmetlerinin eksik olmasına rağmen oldukça yüksek bir başarı şansına sahip olduğu söylenebilir. Kuşatma harekâtının amacını anlamakta geciken Rus komuta heyetinin şaşkınlık içerisinde yaptığı büyük hatalar bu şansı bir kat daha artırmıştır. Ne var ki benzer hatalara Türk komuta heyetinin de düşmesi, özellikle 9. Kolordu Komutanı Ali İhsan Paşa ile 10. Kolordu Komutanı

Hafız Hakkı Bey'in verilen emirlere uyma konusundaki isteksizlikleri, kimi zaman başına buyruk hareket etmeleri ve hadiselerin en kritik anında Sarıkamış'a bir miktar Rus kuvvetinin gelmesi, zafer şansı beliren Türk ordusunun büyük bir yenilgiye uğramasına neden olmuştur. Nitekim bu harekât sırasında Rus ordusunda görev yapan Maslofki ve Nikolski gibi subaylar da harekâtın, başarı şansı yüksek, cüretkâr bir taarruz olduğunu ve kendileri için ciddi bir tehlike oluşturduğunu kabul etmişlerdir. Onlara göre kahramanca çarpışan Türk askerleri, harekâtın ilk günlerinde galip gelebilecek durumdayken, Enver Paşa'nın maiyetindeki üst düzey komutanların inisiyatif sahibi olmamaları nedeniyle bunu başaramamışlardır. Bu trajedi niteliğini taşıyan görüntüsüne rağmen Sarıkamış Savaşı, Balkan Savaşlarından ayrı bir ruh ile sevk ve idare edilmiştir. Gençleştirilmiş olan komutanlar ve subaylar, yüksek bir disiplin ve vatanseverlik duygusu ile savaşmışlardır. Askerler, bin bir güçlük ve yoksulluğa rağmen, ulusal bir savaş yaptıklarının bilinci ile görevlerini yerine getirmişlerdir. Sarıkamış Savaşı'nın olumlu sayılabilecek bir sonucu da öteden beri Osmanlı topraklarında gözü olan Rusların, Kafkas Ordusunu yıpratmış olması ve kayıp verdimiş olmasıdır.

Sarıkamış Harekâtından sonra 3. Ordunun artık mevcut imkânlar çerçevesinde yeni bir saldırıya geçmesi artık söz konusu değildi. Harekâttan sonra bu ordunun 1915 yılı içerisindeki görevi Doğu Anadolu'yu savunmak olmuştur. Bunun için de ordunun yeniden örgütlenmesi gerçekleştirildi. Rus Kafkas Ordusu da bir yıl sonra Erzurum başta olmak üzere bölgeyi ele geçirebilmek amacıyla hazırlıklara başladı. Sarıkamış Harekâtı neticesinde her iki taraftan da binlerce asker esir alınmış ve savaş sonrasında imzalanan 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması neticesinde esiler karşılıklı olarak değiştirilmiştir.

En genel hatlarıyla “100 Soruda Sarıkamış Harekâtı” başlıklı kitapta yer alan bilgileri bu şekilde değerlendirebilmek mümkündür. Görüldüğü üzere Prof. Dr. Tuncay Öğün tarafından hazırlanan ve 2019 yılı güz aylarında okuyucusuyla buluşan “100 Soruda Sarıkamış Harekâtı” başlıklı eserle birlikte, doğru bilinen birçok ciddi yanlış tespit edilmiş ve temel kaynaklardan faydalanılarak bu yanlış bilgiler düzeltilmeye çalışılmıştır. Sarıkamış Harekâtı hakkında, bilimsel bilgileri içeren ve ciddi bir çalışma olarak tebarüz eden bu kitapla birlikte Sarıkamış Harekâtı, Türk toplumu tarafından daha doğru bilgiler temelinde incelenecektir. Dolayısıyla Öğün, tarafından hazırlanan ve en yeni bilimsel bilgilerle oluşturulan bu kitap, Sarıkamış Harekâtı ve Sarıkamış şehitlerinin yeniden anımsanması adına hem bir vesile hem de bir fırsattır. Bu nedenle Prof. Dr. Tuncay Öğün tarafından ortaya konulan bu çalışmayı, Sarıkamış Harekâtı araştırmalarında yeni kıvılcımların ve yeni ilhamların ortaya çıkmasını sağlayabilecek sıhhatli bir sentez olarak telakki edebiliriz.